

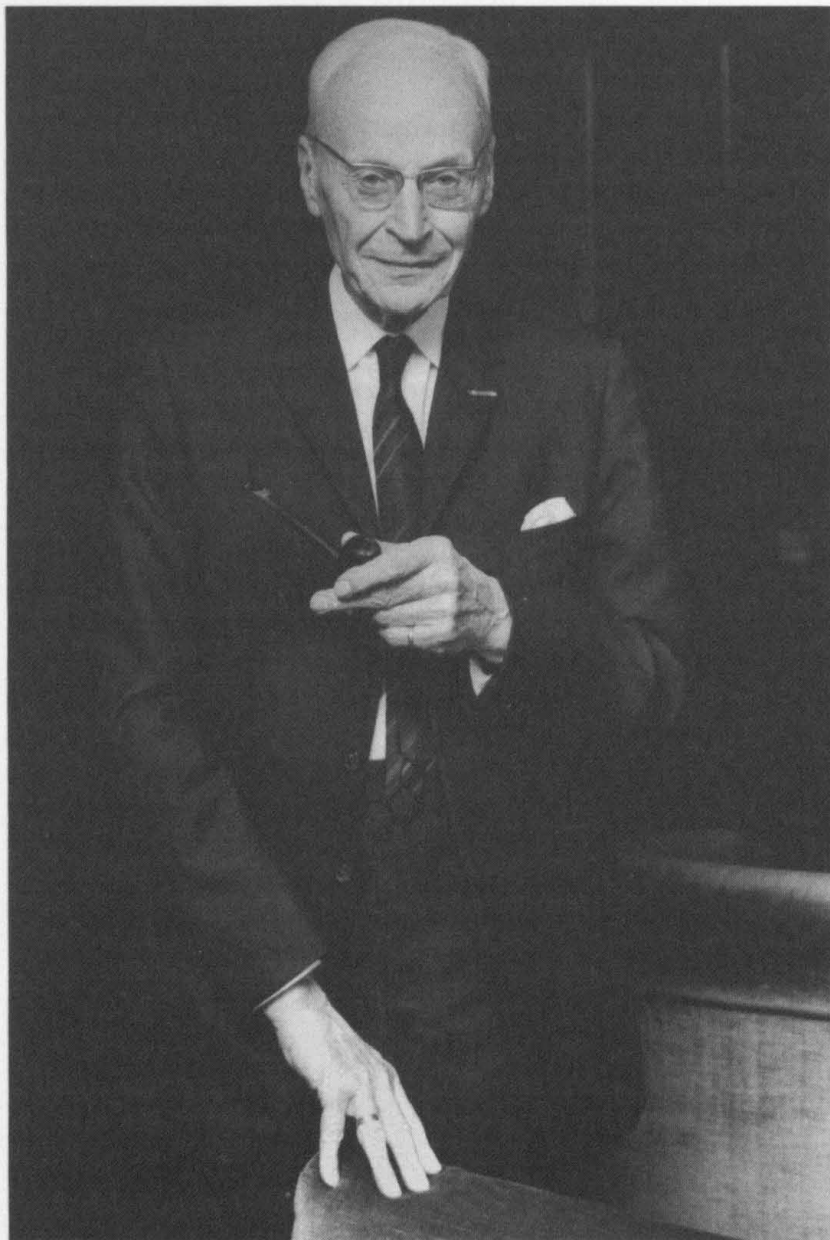
Citation:

Levensbericht P.J. van Winter, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1992, Amsterdam, pp. 81-88

Herdenking door A.Th. van Deursen

Pieter Jan van Winter

2 augustus 1895 - 6 maart 1990

Pieter Jan van Winter

Levensberichten van de Akademie beginnen gewoonlijk met een jaartal. Soms is dat de datum van overlijden, soms die van de geboorte. Wie het eerste kiest, benadrukt dat de overledene tot voor kort nog in ons midden was. Daartoe is alle aanleiding, nu het gaat om een rustend lid, wiens laatste publikatie nog geen twee jaar geleden in de Verhandelingen van de Akademie verschenen is. De geboortedatum daarentegen geeft juist de afstand tot het heden aan. Vijfennegentig jaar terug gaan in de geschiedenis brengt ons in een wereld, waarin Rusland nog een monarchie was, socialisme een opkomende politieke stroming, en de stoomtrein het snelste vervoermiddel dat ooit door mensen was uitgedacht. Ook die verwijzing naar het verleden heeft zin, als we het hebben over Van Winter. Hij was een echte zoon van de negentiende eeuw, in de opvattingen die hij beleed en in de waarden die hij voorstond. Maar hij is ook op hoge leeftijd nooit vreemd geworden aan zijn tijd. Wij kunnen dan ook het beste kiezen voor beide tegelijk, en in één adem zeggen dat Pieter Jan van Winter is geboren te Utrecht op 2 augustus 1895 en gestorven te Groningen op 6 maart 1990.

Van Winter bezocht het stedelijk gymnasium te Utrecht. Dat is meer dan een formeel biografisch feit. Deze Utrechtse school stond destijds in een goede roep. Zij trachtte haar leerlingen liefde voor kunst en letteren bij te brengen, en het was deze gemeenschappelijke aandacht die voor allen het verenigingspunt vormde, ook bij grote diversiteit van levensbeschouwelijke overtuiging. Ik denk dat het een vrucht is van die Utrechtse vorming, dat Van Winters eerste wetenschappelijke publikatie niet gewijd was aan een historisch vraagstuk, doch aan taal en stijl van Abraham Kuypers¹. Van Winter onderschreef geen enkel van Kuypers idealen. Maar hij kon wel respect en begrip toedragen aan wat hem zelf innerlijk vreemd bleef, en zo beschrijft hij hier, hoe Kuypers groeiend meesterschap over de taal hem steeds beter in staat stelde eigen doelstellingen te dienen. In het zeer omvangrijke geheel van zijn publikaties is dat artikel over Kuypers een op zichzelf staand incident gebleven. Maar het demonstreert eigenschappen die zijn gehele persoon hebben gekenmerkt. Het maakt duidelijk, waarom hij in zoveel organisaties de voorzittersstoel heeft bezet - de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en tal van andere - en hoe hij de leermeester heeft kunnen zijn van vele studenten, wier geestelijke habitus van de zijne volkomen verschilde. Hij was kortom een liberaal in de ideale zin van het woord.

De brede culturele interesse, die het Utrechtse gymnasium had gaande gemaakt, kreeg vervolgens uitdrukking in de studiekeuze. Een afzonderlijke studierichting geschiedenis bestond destijds nog niet. Ze was met taal- en letterkunde verbonden in één studierichting Nederlandse letteren. Die combinatie moest dus ook Van Winter aanvaarden, toen hij zich in 1913 liet inschrijven aan de Rijksuniversiteit

---

¹ Iets over taal en stijl van dr. Abraham Kuypers, in: de Nieuwe Taalgids, XV, 1921, p. 1-10.

te Leiden. Een probleem was dat voor hem niet, want hij had de keus tussen Nederlands en geschiedenis voor zichzelf nog niet gemaakt. Het zal vooral de invloed van Huizinga geweest zijn, die de historicus in hem op de voorgrond heeft geschoven.

Lang heeft overigens die dubbele studie niet geduurd. Van Winter legde zijn doctoraal examen af in 1919, en had daarbij nog tijd gevonden zichzelf tot leraar te scholen door de laatste jaren van zijn studie te combineren met vijf wekelijkse lesuren aardrijkskunde en geschiedenis aan het Leidse gymnasium. Toen kon hij het onderwijs ingaan, eerst van 1919 tot 1926 aan de gemeentelijke HBS te Groningen, daarna van 1926 tot 1939 aan het Amsterdamsch lyceum voor meisjes.

Van Winter gaf het onderwijs alle zorg die het verdiende, maar wist toch zijn kansen als onderzoeker waar te nemen, zodat hij spoedig de aandacht ook van de academische wereld op zich vestigde. Reeds in 1928 werd hem een leerstoel te Pretoria aangeboden, en in de jaren dertig was hij een paar maal onder de kandidaten voor de vervulling van Amsterdamse vacatures. Het werd tenslotte Groningen, waar hij van 1939 tot 1965 het ordinariaat voor nieuwe geschiedenis zou vervullen. Die terugkeer naar Groningen bleek definitief. Aanbiedingen uit Leiden en Rotterdam hebben hem niet kunnen bewegen zich metterwoon in het westen van Nederland te vestigen.

Wat Van Winter als historisch onderzoeker waard was heeft hij voor het eerst doen blijken in 1927 met zijn dissertatie over 'Het aandeel van den Amsterdamschen Handel aan den opbouw van het Amerikaansche Gemeenebest, deel I'. De belofte die in deze titel uitdrukking vond is inderdaad in 1933 met de verschijning van deel II ingelost. Daarbij is het niet gebleven. Precies vijftig jaar na de promotie verscheen van beide delen een Engelse vertaling. Het is dan wel duidelijk, dat we bij dit boek wat langer moeten stilstaan. Er zijn niet veel historische monografieën, die na een halve eeuw een herdruk waard zijn, laat staan een vertaling. Ze zijn er natuurlijk wel: we kunnen denken aan Huizinga's Herfsttij. Maar al was dan Huizinga Van Winters promotor, een vergelijking tussen de Herfsttij en de Opbouw van het Amerikaansche Gemeenebest zou ons niet veel verder helpen. We zullen de eigen mérites van deze dissertatie moeten opsporen. Dat zal ook een lonende bezigheid blijken. In dat boek vinden we alles, wat juist de historicus Van Winter kenmerkte.

Dat geldt al dadelijk voor het startpunt van dit onderzoek. Het toeval speelde hem een bundeltje brieven in handen van M. Huizinga Messchert te Philadelphia aan P. van Winter te Amsterdam. Dat vindt elke historicus natuurlijk interessant, zo'n pakje correspondentie van een rechtstreekse voorvader. Maar meestal leidt dat dan niet tot een boek van 800 bladzijden. Als we antwoord kunnen vinden op de vraag waarom dat hier dan wel gebeurd is, dan begrijpen we wat voor een historicus Van Winter is geweest.

Deze dissertatie is een boek over geldbelegging, zoals de Engelse titel dat het duidelijkst aangeeft: 'American finance and Dutch investment'. Dat onderwerp

kunnen we uitstekend plaatsen in de tweede helft van de achttiende eeuw. We hebben allemaal geleerd, dat toen hier te lande veel kapitaal in het buitenland werd belegd. Maar hoe ging dat eigenlijk in zijn werk? Hoe kwamen zulke leningen tot stand, om wat voor bedragen ging het, wie waren de gevers, wie de ontvangers, en wie bemiddelde tussen beide? Daar was in 1927 praktisch niets van bekend. De onderzoeker zou hier zelf orde moeten scheppen, en de structuur van die kapitaalmarkt bloot leggen. Zo'n taak is wel niet gemakkelijk, maar toch uitvoerbaar, als op het bewuste terrein een bepaald orgaan werkzaam was dat concentratiepunt van alle actie is geweest, en een goed archief heeft nagelaten. Het één noch het ander was hier het geval. Het orgaan ontbrak, en de archiefgegevens moesten uit de meest uiteenlopende fondsen en collecties bijeengezameld worden. De keuze van zo'n onderwerp zou je een promovendus dus krachtig moeten ontraden. Misschien is het daarom maar goed dat Huizinga tot deze thematiek zo weinig affiniteit had, dat hij de onuitvoerbaarheid van deze taak onvoldoende beseftte, want Van Winter is desondanks geslaagd, en heeft zo kunnen ontdekken welke werkwijze hem het beste lag. Meer dan eens heeft hij zich nadien even onmogelijke opgaven gesteld, en toch resultaat bereikt. We kunnen denken aan zijn eerste akademieverhandeling, over de Maatschappij van landeigenaren en Vast Beklemde Meijers² van 1949, of aan zijn monografie over de Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande³ van 1978. Archieven hadden die beide instellingen niet nagelaten, en daarin school nu juist de bekoring. Van Winter verzekerde mij eens, dat het onderzoek naar die Westindische Kamer hem veel plezier had verschaft, en waarom? 'Er was geen archief, alles moest afgeleid worden uit andere bronnen'.

Dat is het eerste kenmerk van een typische Van Winter-studie. Ze geeft gestalte aan wat voordien volstrekt vormloos was. Een tweede kenmerk hangt daar nauw mee samen. Dat is de bereidheid, door andere zelden of nooit benut archiefmateriaal op zijn mededeelzaamheid te toetsen. Zijn onderzoek naar buitenlandse leningen bracht hem bij de verzameling van prospectussen, en het prospectus van een emissie vermeldde ten overstaan van welke notaris de oprichtingsacte werd verleden. Die notarissen werkten dan weer met anderen samen, en zo rolde de bal verder. Dat onderzoek over de volle breedte beperkte zich dan trouwens niet tot de archieven. Zij die ooit werkcolleges bij Van Winter gevolgd hebben zullen zich die speurtochten herinneren langs twintig of dertig verschillende publikaties van grote onderlinge verscheidenheid, om dan die ene bijzonderheid te vinden die alles op zijn plaats bracht. Ook dat zien we in latere geschriften terug. Wie is er

---

² Een vergeten schepping van koning Willem I. De Maatschappij van landeigenaren en vast bekleemde meijers in de provincie Groningen Amsterdam 1949.

³ De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande, 's-Gravenhage 1978.

op verdacht, vraagt Van Winter in de Hoogst Aangeslagenen⁴, dat Willem Zeeman een volle broer geweest is van Abel Doornbos, en Hendrik Addinga van Jan Buining? Neen, daar is niemand op verdacht, en dus zullen de meesten van ons dat ook nooit ontdekken. Van Winter vat het begrip onderzoek daarentegen altijd op het strengste op, en kan ons dus vertellen dat Cornelis Bolt in Hoogemeeden weliswaar geen echte Bolt van vaderszijde was, maar dat zijn grootmoeder van moederszijde in tweede echt met een Bolt getrouwd was. 'Genoeg hiervan', zegt Van Winter dan zelf; 'ik gaf maar enige voorbeelden om te doen zien dat mijn onderzoek niet aan de oppervlakte is gebleven'.

Door even zo'n expeditie mee te vervolgen zien we nu meteen ook het derde kenmerk van Van Winter's wijze van werken. Wie veel archiefmateriaal doorloopt, vindt niet alleen wat hij zoekt. Misschien vindt hij dat zelfs helemaal niet. Maar hij treft wel allerlei andere bijzonderheden aan die, als hij er maar oog voor heeft, toch op een heel andere plaats in zijn onderzoek passen. Zo werkte Van Winter voor zijn dissertatie met de onontgonnen en onontsloten notariële archieven van Amsterdam. Hij moest dan veel meer lezen dan voor zijn directe doel noodzakelijk scheen, maar uit die nood werd een deugd geboren. 'Een schat van commerciële, financiële, genealogische gegevens kwam erdoor in mijn handen, waardoor ik op veel plaatsen stellig kon zijn, een teekenende bijzonderheid kon aanbrengen of een relatie vaststellen⁵'. Dat is het loon van de geduldige vorser, die het begrip 'toevallige vondst' uit zijn handleiding voor historisch onderzoek kan schrappen, omdat hij niets aan het toeval overlaat.

Wie zo werkt krijgt zicht op wat anderen nooit ontdekten. Dat geldt te meer wanneer hij daar ook juist op uit is. Dat nu heeft altijd Van Winter's bijzondere belangstelling gehad, en dat is de vierde eigenschap, die in zijn proefschrift reeds blijkt: de aandacht voor alles wat schuil gaat achter het algemeen bekende. In de dissertatie zijn dat vooral Amsterdamse koopmanshuizen uit het tweede gelid. Sommigen zijn rijk geworden door hun Amerikaanse transacties, anderen hebben gefaald. Het laatste is voor Van Winter nooit reden dan maar kort proces te maken door hen snel in een voetnoot te begraven. Mislukte ondernemingen lijken hem dikwijls zelfs sterker te boeien dan geslaagde, 'uit de overweging', zo hield hij veertig jaar geleden de Akademie voor, 'dat de historicus een hogere taak heeft dan alleen het succes te bewonderen en dat ook wat in zijn beginselen bleef steken recht heeft op onze belangstelling, wanneer het ons de bedoelingen van een geschiedkundige persoon of de tendenties van een historisch tijdperk nader en vollediger kan doen kennen⁶'.

---

⁴ De lijsten der hoogstaangeslagenen in het departement van de Westereems, 2 dln, 's-Gravenhage 1951-1955, I. p. 269.

⁵ Aandeel, I. p. XII.

⁶ Schepping, p. 3

Van Winter's onderzoeksobject is dus duidelijk het verleden zelf. We gaan terug naar 1824 of naar 1786 en zien die tijd aan alsof wij geen kennis droegen van de ontwikkeling die daarop is gevolgd. In geen geval maken we van die latere ontwikkeling ons oordeel afhankelijk. Van Winter's uitgebreide onderzoek naar de aanleg van spoorlijnen in het Zuid-Afrika van Paul Kruger bracht hem tot de conclusie dat het Transvaalse beleid niet slechter van kwaliteit was dan het Engelse. De Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij had slechts het ongeluk te staan aan de kant die verloor. Het verhaal van dat vergeefse pogen was hem best twee dikke boeken waard⁷.

Wie de verliezers ruim zoveel aandacht schenkt als de winnaars, zal geschiedenis niet gemakkelijk opvatten als een evolutieproces, dat steeds weer de zegepalm uitreikt aan de krachten van de vooruitgang. Zie ik Van Winter's visie op het verleden vanuit mijn eigen referentiekader aan, dan word ik meer dan eens herinnerd aan antwoord 62 van de Heidelberger catechismus, dat ook onze beste werken met zonde bevekt zijn. Twee krachten, zo schrijft hij in zijn rectorale oratie over het Britse imperialisme, hebben daarin tot het ontstaan van nieuwe vormen bijgedragen: de zending, en het steven naar democratie. 'Twee krachten, die gekeerd zijn naar de kant vanwaar voor mensenkinderen het licht schijnt. Zij hebben euvelen bestreden, maar ook nieuwe doen ontstaan. Zij zijn dus niet bij machte geweest de oude Adam te overwinnen. Het kan ons allen tot bescheidenheid manen⁸.'

Voorzichtigheid en terughoudendheid in het oordeel zijn sleutelwoorden in Van Winter's verstaan van de geschiedenis. Dat zijn geen eigenschappen waarmee de historicus zich als geëngageerd partijman in het licht van de schijnwerpers plaatst. In de generatie van Geyl, Romein en Rogier kon Van Winter dus moeilijk de man worden die het vaakste de weg vond naar camera of microfoon. Wel was hij denkelijk meer en beter dan al de geschiedschrijvers met een boodschap in staat, het eigen geluid en de nog verborgen potentie te appreciëren in de onbeholpen of overmoedige pogingen van de beginners die zijn leerlingen waren. Als die tenslotte tot eigen vormgeving kwamen, was dat zelden op die terreinen van onderzoek, die Van Winter zelf het liefste bewandelde. Thema's drong hij niemand op. Wel bracht hij hun een methode bij, zoals we die in zijn eigen dissertatie hebben gevonden. Wie dat boek leest zonder de naam van de promotor te kennen zal niet snel de inspiratie van Huizinga bevroeden. In één van de laatste gesprekken die ik met Van Winter had merkte hij daarover op, dat schoolvorming dan wel in ministeriële ogen een kenmerk van goede wetenschap

---

⁷ Onder Krugers Hollanders. Geschiedenis van de Nederlandse Zuid-Afrikaansche Spoorweg-maatschappij, 2 dln, Amsterdam 1937-1938.

⁸ De aanloop tot het Britse imperialisme; Verkenning en onderzoek, Groningen 1965, p. 54.

mocht zijn, maar dat niettemin een school van Huizinga nooit had bestaan. Is het omdat Huizinga als voorbeeld nu eenmaal onnavolgbaar was? Men zou het zo kunnen zeggen maar dat geldt dan van iedere goede vakman. Juist bij de besten, zo meende hij, vinden we altijd een combinatie van vaardigheden, die als zodanig uniek is. In die zin mogen we Van Winter een leerling van Huizinga noemen, en kunnen we in hem op zijn beurt ook weer een leermeester ontdekken van hetzelfde model, wiens leerlingen niets op hem leken, en toch alles van hem hadden geleerd.

